

НЕУДОВЛЕТВОРЕНОСТТА ОТ УЛТРАЛИБЕРАЛНИЯ ПАЗАР

Реалният социализъм се саморазпадна, но и господстващият суперпазарен дори либертариански капитализъм разочарова и неудовлетворява по две основни причини – първо, обуславя невероятно големи неравенства, довели до 1% от най-богатите хора на планетата да контролират 95% от богатствата ѝ; второ, пазарът е адекватен на материално-телесно-биологично-инстинктивната, но е несъвместим и дори е враг на духовната същност на човека, като го “варваризира” и “зоологизира”. За да бъде спасен човекът, е необходимо да се коригира неолиберални-либертарианската парадигма в посока към “средния (благороден) път”, към Кейнс и кейнсианството, към “златната” среда на Аристотел.

JEL: A11; F02

Ако попитаме кой и/или какво движи светът, в най-широкия смисъл на думата антиеистичният или научен отговор е *еволюцията*. Неин продукт е и човешкият разум, душа, “сърце”, интелект, морал, ценности и други духовни компоненти на човека – микрокосмос. А кой “насочва и управлява” еволюцията е въпрос, който е вълнувал хората от хилядолетия. Трудно може да се отрече, че тя е подвластна на неумолими универсални принципи и/или закони, в основата на които стои Ин и Ян, “фундаменталният дуализъм”(Форчън, 1998, с. 31) или “великата диалектика” (Тарнас, 1985, с. 9), които за съжаление често се третират ограничено и се подценява техният древен произход и универсално значение. Дори бихме ги нарекли “самодвигател” или “перпетум мобиле” на развитието, на еволюцията и основа на хармонията.² Все пак обаче си остава загадката откъде идва и кой е дал началният тласък за съществуването на Големия взрив, чрез който едва ли не от един атом се е създала необятната Вселена и всички благоприятни последици, породени от него, вкл. появата на живот въобще и на разумен живот в частност, чийто субект (поне засега) е единствено и само човекът.

---

¹ Prof. Velcho Stoyanov, Dr. Ec. Scs. DISSATISFACTION FROM ULTRALIBERAL MARKET. *Summary*: Real socialism has disintegrated by itself, but the dominating super-market capitalism, even libertarian capitalism is also disappointing and dissatisfactory due to two reasons – first, because it gives rise to enormous inequalities, enabling up to 1% of the richest people on the planet to control 95% of the resources; and second, because the market is adequate to the material-body-biological-instinct human nature, but it is incompatible and even hostile to the spiritual human nature, by "barbarizing" and "zoologyzing" him. In order to save man, the neoliberal-libertarian paradigm should be corrected via the "middle (noble) way", to Keynes and the Keynesians, to the Aristotelian "Golden Mean"

² Може би един от най-активните защитници на “фундаменталния дуализъм” или на “великата диалектика” е на Р. Тагор, който пише: “В света навсякъде се срещат противоположности ... светът е всъщност едно примирение на противоположни сили ... Тези противоположни сили не внасят обърканост, а хармония в света ... Основен принцип обаче е единството, а не противопоставянето...” Принципът на единството е тайна на всички тайни ... (израз на) единството на закона за разнообразието на Природата” (вж. Тагор, 1994, с. 96 и 97).

От древни времена благодарение на своя разум хората са разграничавали Космос (Cosmos) или Вселена, респ. Природа от полис (polis), т.е. урбанизиран социум, цивилизация или култура в по-широкия смисъл на думата. На тази основа започват да се разпознават природни закони и социални или цивилизационни ценности, принципи и закони или поне закономерни тенденции. Защото, ако природните закони са относителни (съгласно теорията на Айнщайн за относителността), то обществените или социалните принципи, ценности и закони са в неимоверно по-голяма степен такива, дори са исторически и културно-цивилизационно обусловени.

В края на краищата и социумът е част от Космоса, поради което няма как и в неговите рамки природните закони да бъдат игнорирани и пренебрегнати. Те се проявяват предимно чрез инстинктите, а тяхното действие се “омекотява”, дори овладява и използва в интерес на човека благодарение на неговия разум, наричан самоопознаващ се дух. Именно разнообразието и богатството на духа формира милиардите микрокосмоси, които Сократ разграничава на много хора и малко човеци, подвластни на природни закони и на социални ценности, норми и правила, без да се изключват, разбира се, и инстинктите.

М. Горки казва: “Човек се пише с главна буква и звучи гордо”, но с допълнението - и отговорно, доколкото човекът (поне засега) е единственото разумно същество в необятната Вселена (която светлинният лъч пресича за милиарди светлинни години, а ние познаваме около 10% от нея). Характерно е обаче, че неговото уникално предимство, наречено разум, е несъвършено и според Далай Лама причинява на човека, на хората проблеми и нещастия. Впрочем ето какво казва той: “Ние сме много по-напреднали от другите животински видове ... Може би в бъдеще техническата революция ще достигне до такова ниво, че да сбъркаме робот с човешко същество ..., за каквото трябва да се приеме всеки индивид... Ние можем да гледаме много по-напред в бъдещето и паметта ни е толкова силна, че може да ни отведе много години назад. Освен това имаме устни и писмени паметници, които ни припомнят за събития отпреди много векове, които са се случили преди милиони години.”

Следователно *нашият интелект ни прави много умни ..., но понякога може да ни направи и много нещастни ... той е един от източниците на нашето нещастие...*

От всички видове същества на планетата хората създават най-големи проблеми ... ако нямаше хора на планетата ... тя щеше да бъде по-сигурна” (Далай Лама, 2000, с. 137). Тъжният извод, който произтича от приведените цитат, е, че ако на Земята нямаше хора, тя нямаше да има и проблеми и да бъде несигурна.³ Все пак Далай Лама подхвърля и успокоителна нотка в смисъл, че “тъкмо интелектът е оръжието, с което можем да преодолеем различията, конфликтите, проблемите” (пак там, с. 138), вкл. нещастията.

³ Подобна теза защитават много други автори – Р. Тагор, К. Сейгън, Д. Бел, Р. Дал, Ж. Атали и др. Тя може да се смята за общоприета или поне за доминираща.

От казаното е очевидно, че и разумът е подвластен на Ин и Ян, на “фундаменталния дуализъм”, на “великата диалектика”. Дори нещо повече, хората могат да мислят едно, да говорят друго и да вършат трето, а освен това “те са склонни да изопачават истината за пари, внимание и слава” (Сейгън, 2009, с. 307), т.е. от алчност и суета. Тук бихме искали да споменем, че Далай Лама не отрича егоизма, но не го приема, ако той е насочен срещу други хора, което е трудно постижимо. Според Р. Тагор (Тагор, 1994, с. 139) “Буда съветва (подобно на християнството) да се освободим от робството на егоистичния живот”, но неолибералите го смятат (наред с хедонизма) за висша ценност.

Безспорно е, че и човекът, и социумът също са част от Космоса, Вселената или Природата. Според Хердерово-Гьотевата холистично-пантеистична концепция е *налице “пълна родственост между човека и целия природен свят”* (Стоянов, 1937, с. 248) – *“единство в различията”* и *“различия в единството”*, както сполучливо са казали Хердер и ученикът му Хегел (негов ученик е бил и Гьоте). За да подчертае тази всеобща или универсална диалектико-холистична връзка в рамките на Космоса, С. Н. Булгаков пише, че дори една песъчинка да се премести на Земята, това би дало отражение и извън нейните предели (Булгаков, 1990, с. 71). Вероятно авторът хиперболизира нещата с оглед да изтъкне и подчертае изключителната важност и значение на *универсалния холизъм*.

От казаното могат да се направят три извода: *първо*, че човекът е най-свършеното творение на космическата еволюция и органично или холистично е свързан с Природата, той е разумната част от нея; *второ*, неговото уникално предимство – разумът,⁴ е несвършен и му създава проблеми и причинява нещастия; *трето*, разумът е и “оръжието” за решаването на проблемите, за преодоляване на противоречията и нещастията ни.

При наличието на изтъкнатите субективно-обективни “дефекти” на разума винаги е стоял въпросът за правилността в съжденията и решенията му. Още повече, че някои от “дефектите” му имат преднамерен характер или са обусловени от недостатъчна информация, ограничено знание или различни позиции, вкл. нееднакъв подход към проблемите. В случая имаме предвид казаното от един неизвестен древен китайски философ: “Различните неща по различен начин виждаме ги ние, от тук ни изглежда светъл мракът, оттам ни тъмнее светлината.”

Общоприето е, че мъдростта на древните е ненадмината. Те са открили и средството за преодоляването или поне за компенсирането на “дефектите” на разума - равнопоставеният диалог, спорът, дискусиата, където при сблъсъка на мненията и “претеглянето” на аргументите и доказателствата се прояснява истината и се очертава верният път и правилното решение. Аналогичен е и характерът на политическата демокрация – чрез сблъсъка на идеологии, теории, програми, мнения и предложения да се намери и избере

---

⁴ Във философията се прави разграничение между разум и разсъдък, което не ни изглежда убедително - може ли да има разум без разсъдък?

по-доброто, респ. това на електорално-политическото мнозинство. Разбира се, “демокрацията не е панацея” (Кинг, Шнайдер, 1992, с. 102). Чърчил признава, че тя не е най-добрата форма на управление, но от нея по-добра не е измислена. Търоу пък изтъква, че “изборите са средство, чрез което едни мошеници идват, за да сменят други мошеници” (Търоу, 2000, с. 382), но “капитализмът вече е дал властта за взимане решения в ръцете на собствениците на капитала” (пак там, с. 25).

За разлика от политиката в науката обаче нещата не се решават чрез вишегласие, а посредством аргументи и доказателства, вкл. дискусии в рамките на научната общност. Разбира се, *между природната и социалната области и науки има съществена разлика*, доколкото законите в природата, макар и относителни, фактически са, общо взето, постоянни, трайни, обективни и неумолими, докато духовните ценности, норми и закони (доколкото може да се говори за такива) са в много голяма степен исторически и културно обусловени.

Казано по друг начин, в рамките на социалните отношения нещата са многократно по-относителни (в някои случаи дори напълно), отколкото в природата, което обуславя и относителната валидност и стабилност на социално-културните ценности, норми и закони в сравнение с природните. Имаме предвид сферите на икономиката, политиката и културата, вкл. някои “чисто” социални институции като семейството, училището, църквата, науката, които все повече се комерсиализират и придобиват облик и характер на икономически структури. Това в определена степен се отнася и за армията (особено американската), обслужвана изцяло от частни фирми.

Като икономисти ни интересува преди всичко бъдещето на икономиката и нейното управление, доминирани все по-силно през последните векове, особено през последните десетилетия, от пазара или “пазарния строй”, или от “пазарната цивилизация”. С други думи, твърде важно е до каква степен пазарът (показва) комерсиализира и “превзема” политиката и духовната сфера, вкл. семейството, училището, традиционните социални институции, т.е. дали и доколко ще “опитимим” “пазарния звяр” (по Т. Мбеки – съратник на Нелсън Мандела и президент на ЮАР) (Клайн, 2011, с. 266), или той ще стане още по-“див” и жесток.

Векове и хилядолетия наред обществата са функционирали на основата и в рамките на социалната “Света Троица” – *икономика*, която е основополагаща, *политика*, без която социумът би изпаднал в хаос, и *религия*, която, общо взето, е била носител и изразител на етиката и морала, на етоса, дори на културата и духовността. Разбира се, между посочените три “вечни” социални “кита” е имало съперничество и борба за доминация и надмощие. Първоначално “човешкият живот се е въртял около държавата и религията” (Философия на религията..., 2005, с. 189), институционализирана в църквата, между които съперничеството и борбата приключва с убедителна победа на държавата. В тази посока определена роля е изиграла и науката, която развенчава ореола на религията. Религията и църквата изпадат в дълбока криза, дори се маргинализират. Това дава основание на Ницше да обяви, че “Бог е мъртъв!”, а на Достоевски да

заклучи, че вече всичко е позволено. За “убиец” на Бог се обявява науката, която впоследствие се опитва да Го “възкреси” и реабилитира, но, общо взето, успехът в това направление е твърде скромнен.

Държавата преодолява конкуренцията или съперничеството на църквата, но пред нея се изправя друг, по-силен и по-могъщ опонент и претендент за “първата цигулка” в обществото – *пазарът*. Неговата егоистично-материалистична същност се оказва несъвместима с религията и църквата, т.е. с духовността, което намира израз в думите на папа Бенедикт XVI: “Парите и богатството стават мяра на всичко ..., хората се превръщат в стока..., отчуждават се..., настъпва морално разпадане..., духовна пустота..., разрушаване на съвестта...; либералният пазар налага своите непреклонни закони на всички аспекти на живота. Целият морал на църквата, т.е. цялата духовна антропологична концепция на християнството, вече не намира съответствие и разбиране в днешния западен (пазарно-еготично-материалистичен – б.а., В.С.) свят” (Тесоре, 2007, с. 41, 46, 71, 115, 116, 119, 129, 130, 131, 169, 180). Казано по друг начин, религията и църквата, от една страна, и пазарът, от друга, фундаментално и тотално се разминават; по подобен начин пазарът се разминава и с културата и с духовността.

В гигантския двубой държава - пазар или пазар - държава след началото на 90-те години на миналия век, т.е. след либерално-консервативната Рейгъново-Тачърстка контрареволуция, непрекъснато се засилват и укрепват позициите на пазара и отслабват тези на държавата. Или съотношението на силите между тях се променя в полза на пазара, който комерсиализира държавата и постепенно я “поглъща”. Настъпилата през 2007 - 2008 г. глобална финансово-икономическа криза поражда надежди и очаквания за корекции в съотношението на силите пазар - държава, но да не забравяме, че зад пазара стоят мощни сили, отколкото зад държавата. Дилемата “пазар или държава”, т.е. пазар без държава, едва ли вещае нещо добро, ако не придобие друго изражение – “и пазар, и държава”, вкл. духовност, в т. ч. и морал.

Ще се опитаме да покажем и докажем, че бъдещето на цивилизацията през XXI век ще продължи да се обуславя от *многовековния трибой* между пазарно-икономическото (пазара), социално-политическото (държавата) и духовно-културното и най-вече от морално-етичното начало (религията и църквата) в организацията и управлението на обществото, т.е. дали и доколко трите социални “кита” – пазар, държава, религия и църква, ще продължат да действат едноразочно и в синхрон, или най-силният от тях – пазарът, ще унищожи другите два – държавата и духовността, и ще ни върне към “варварството” и “джунглата”.⁵

⁵ Може би изречените мисли да изглеждат силни и крайни, но те отговарят на обективните реалности.

По повод на своя “Трактат” Л. Витгенщайн пише: “Вероятно тази (моя) книга ще бъде разбрана само от онези, които вече сами са стигнали до мислите, които са изложени в нея, или до подобни мисли... Дори Б. Ръсел (световноизвестен философ – б.а., В.С.) не е успял да схване смисъла

I

В своето историческо развитие обществата са преминали през много и различни етапи. Най-синтезирано те биха могли да се обособят в две основни групи - *непазарни* и *пазарни* общества, но смятаме, че можем да говорим и за смесени такива.

Известно е, че първите предхождат вторите, чийто генезис по същество води към началните случайни форми на размяна, осъществявани на границите между първобитните общини, където се заражда размяната и възникват примитивните пари – стоковите. Така се поставят *основите на пазарно-паричната цивилизация*, която също има своите етапи на развитие:

- традиционно или земеделско-скотовъдно общество, което е смесено, но самозадоволяването и натуралната размяна започват да съжителстват, а размяната и търговията бавно, но сигурно разширяват и укрепват своите позиции;

- търговско-занаятчийска-манифактурна цивилизация;

- индустриална цивилизация;

- постиндустриални общества – общество на услугите, потребителско общество, информационно-интелектуално (пазарно-капиталистическо) общество;

- финансов капитализъм с нарастваща степен на глобализация и спекулация, наричан не без основание “хазартен” или “казино капитализъм”. Вече се срещат и други квалификации на този етап – “капитализъм на бедствията”; капитализъм на “икономическата шокова терапия”; “корпоративен капитализъм” (Клайн, 2011, с. 33, 183, 357, 433).

Според Ж. Атали “до днес пазарният строй е преминал през девет последователни форми. Можем да ги назовем с имената на града – тяхно средище: Брюге, Венеция, Антверпен, Генуа, Амстердам, Лондон, Бостън, Нью Йорк, Лос Анжелис... Англия (обаче) е първата пазарна демокрация..., но авторитарната държава създава пазара, а той от своя страна демокрацията..., която навсякъде се развива заедно с пазара” (Атали, 2009(а), с. 41, 61, 66, 70). Прогнозата на Атали е, че “деветата форма ще залинее, ще се появи десета”, защото “сегашната форма на капитализма е изложена на заплахите, довели до залеза на предходните форми” (пак там, с. 92 и 95). Около 2025-2035 г. “деветата форма ще отмре и ще отстъпи мястото си на един свят без господар” (има се предвид политически господар – б.а., В.С.) и фактически ще остане само и единствено властта на пазара, на парите, на капитала. Защото “търговските интереси на реалните американски компании (сигурно не само на американските – б.а., В.С.) не се покриват с тези на правителството (това е констатирано още от Адам Смит – б.а., В.С.) ... те ще се отделят от Америка..., ще делокализират производството и изследователската си дейност” (пак там, с. 129, 140).

на “Тракта”. От своя страна Колаковски, от който сме заимствали преведения от Витгенщайн цитат, пояснява, че подобни неща са се случвали и на по-велики от Ръсел личности като Платон, Аристотел, Авицена, Хегел, Сартр и др. Вж. Колаковски, 1996, с. 103-104.

Отбелязахме, че непазарните общества предхождат пазарните. За последните векове е характерен и гигантски двубой между тях не само в идейно-политически, но и в реално-исторически план. Имаме предвид периодът на т.нар. реален социализъм в лицето на социалистическата общественно-икономическа система начело с бившия Съветски съюз (за периода от 1917 до 1991 г.), от една страна, и пазарно-капиталистическата система начело със САЩ, от друга. Установен е т.нар. двуполусен свят – реален социализъм или социалистически Изток и пазарен капитализъм или капиталистически Запад, между които се води т. нар. студена война, която някои наричат “третата световна война”. Известно е, че тя завършва с мирна победа в полза на демократичния пазарен капитализъм, чиито “акции” и самочувствие се вдигат чувствително, едва ли не изригват след тази историческа победа над вековния му враг. Обратно, “акциите” на социализма се обезценяват както никога досега. Глобалната финансово-икономическа криза провокира обаче обратен процес.

Безспорно е, че социализмът/комунизмът и капитализмът са антиподни общества с претенцията да бъдат крайни и/или “чисти”, което ги прави сходни с утопиите и/или религиите, но има и други прилики между тях. Те се свеждат главно до това, че и двете общества възникват чрез насилие – за пазарно-капиталистическото това е периодът на първоначалното натрупване на капитала, както и съвременният етап на “капитализма на бедствията” и на “икономическата шокова терапия”, описани по изключително убедителен начин от Н. Клайн. Социализмът възниква и се налага чрез кървава революция и тотална диктатура, главно в сферата на идеологията и политиката. При пазарния капитализъм идейно-политическата “диктатура” е фина и елегантна, но икономическата е отявлена и груба, особено при някои от етапите в развитието му – началния и съвременния фундаменталистско-либертариански модел. Впрочем този модел е бил експериментиран и наложен още преди “официалната” консервативно-либерална контрареволуция от 90-те години на миналия век. Той е резултат от дълго подготвяния от Чикагската школа (начело с М. Фридмън) т.нар. от Н. Клайн кръстоносен поход срещу “олевяването” на задния двор на САЩ – Южна Америка, от една страна, и за утвърждаването на “чист” “пазарен строй”, от друга, т.е. за преодоляването на увлеченията по т.нар. трети път.

Началото е дадено от преврата на генерал Пиночет в Чили, посредством който през 1973 г. е свалено лявоориентираното правителство на Салвадор Алиенде. Останалите страни от т.нар. Южен конус – Аржентина, Бразилия и Уругвай, са сполетени от същата съдба. Чрез щиковете на генералите и активното участие на предварително и безплатно обучените в САЩ “момчета на Чикаго” и т.нар. мафия от Бъркли на диктаторско-шокова основа се изграждат най-либералните пазарни икономики в света, до каквито не са посмели да стигнат дори Рейгън и Тачър. Те имат за идейна основа неоконсервативната идеология на триадата Мизес, Хайек, Фридмън, като последният участва и пряко в изграждането им. Така че това, което се постига

чрез неолибералната контрареволуция, е вече дългогодишна практика в т. нар. чикагска южноамериканска лаборатория, чието глобално разширяване и прилагане тепърва предстои. За тази цел се изгражда и специална нова институция – *Вашингтонският консенсус*, за чийто идеолог се смята американският икономист Джон Уилямсън, а неговите създатели и участници са САЩ и международните финансови институции – Международният валутен фонд (МВФ) и Световната банка (СБ).

Под диктата на Вашингтонския консенсус, прилаган от МВФ и СБ през 1989 г., повсеместно се налагат и неговите крайно либерални принципи чрез “моркова” (осигуряване на финансови ресурси) и “тоягата” (приватизация, дерегулация, съкращаване на социални разходи, отваряне на границите за свободна търговия и свободно движение на капиталите, структурни реформи и т.н.). Тези принципи са свързани с явни и скрити цели, вкл. шокови реформи, обусловени от изискванията за бърз и безпрепятствен достъп до пазарите и активите, подлежащи на приватизация, в страните, на които се оказва помощ от международните финансови институции. Рецепиенти са главно големите американски корпорации, които по един или друг начин са свързани с икономическите елити чрез “въртящата се врата” (*Revolving door*). По този път се стига в края на краищата до т.нар. от Н. Клайн “*капитализъм на бедствията*” и на “*икономическа шокова терапия*”, чийто изобретател не е полякът Л. Балцерович, а самият М. Фрийдман, който вече е изпробвал и наложил последната в Южноамериканския конус, а по-късно и в други страни – от Малайзия до Ирак и Афганистан, в т.ч. в повечето от бившите социалистически държави.⁶ Впрочем нейните основи прозират и в прословутия доклад “Ран-Ът” от 1990 г. за осъществяване на прехода в България.

Следователно “навсякъде, където триумфира кръстоносният поход на Чикагската школа (т.е. на Вашингтонския консенсус – б.а., В.С.), нисшите социални слоеве достигат между 25 и 60% от населението. Това винаги е форма на война” (Клайн, 2011, с. 511), главно икономическа. “Плашим се от международнационалните военни конфликти – казва Махатма Ганди, а войната в икономиката е не по-малко страшна” (пак там, с. 167). Приблизително по този повод Шимон Перес в качеството си на външен министър на Израел изтъква: “Нас не ни интересува помирението на знамената, интересува ни помирението на пазарите”(пак там, с. 543). Тази асиметрия, “разминаване” или “контраст между благоприятната световна икономическа ситуация и проблемната политическа ситуация” се дефинира през 2007 г. от американския журналист М. Улф като “дилемата Давос” (пак там, с. 536).

Според Н. Клайн т.нар. от нея капитализъм на бедствията експлоатира твърде ефективно дилемата Давос, т.е. асиметрията, несъответствието, контраста между политическата и икономическата стабилност. Социално-

⁶ Накратко споменатото тук е описано подробно, аргументирано и убедително в Клайн, 2011, с. 67 и сл.

политическата нестабилност също се оказва печеливша бизнес-среда. На пример с обявяването по този повод на тотална война срещу тероризма се развива и преживява страхотен бум индустрията, свързана със сигурността и борбата срещу тероризма. В тази актуална сфера, както и в новите технологии въобще Израел е една от водещите страни в света. Все по-голяма популярност и по-широко разпространение получава изграждането на преградни стени за защита както от тероризма, така и от изблици на социално недоволство от страна на “изключените”, “излишните”, “обречените”, “възмутените”, чийто брой нараства навсякъде в света. Впрочем т.нар. радикални еколози смятат, че всички социални проблеми и беди на планетата произтичат от обстоятелството, че тя е пренаселена; че оптималният брой население на Земята е около 4 млрд. човека (Гор, 1995, с. 242), а то вече наброява 7 млрд., което означава, че около 3 млрд. са “излишни”. Т. Малтус се оказва пророк, но той има своите предтечи в Китай още през IV век пр. н. е. (вж. Григоров, Тодорова, 2012).

За съжаление се “сочи”, че са налице зловещи планове на т.нар. международна хунта или златен милиард. Оказало се, че дори “Световната здравна организация се управлява от олигархичното семейство Рокфелер, което е привърженик на принципа за “златния милиард”, т.е. че на Земята трябва да останат един милиард човека” (пак там, с. 68). Говори се също и за “Рокфелерова мафия”, като “ядрото на тази престъпна група тайно определя своите стратегически цели и тактически приоритети на заседанията на Триатералната комисия и на ежегодни срещи на членовете на Билдербраската група” (пак там, с. 73). Твърди се, че съществува “заговор” за унищожаването на голяма част от населението на планетата чрез ваксинирането на хората със смъртоносна ваксина – на пръв поглед срещу свинския грип ... истински опасен е не свинският грип, а ваксината срещу него!” (пак там, с. 72 и 73). Авторите описват и още много други модерни тайни оръжия срещу човечеството – климатично, тектонично, психотронно, торсионно и др., наред с биологичното.

Кардиналният проблем е как да се решават нарастващите проблеми на Земята, провокирани от по-големите по брой и степен рискове (вж. Бек, 2001(б) - чрез “шок и ужас” или на мирна, политическа основа. След като в съвременния свят наред с ООН съществуват и функционират около 5000 международни организации, е нелогично да се увеличават, особено през последните десетилетия, песимистично-апокалиптичните сценарии за бъдещето на света. За съжаление обаче като че ли е по-важно не какво мислят и правят международните организации, а глобалните корпорации, чиито интереси невинаги са еднопосочни или в синхрон с интересите, целите и желанията на обикновените хора (това е установено още от А. Смит). Бедата е, че те вече могат да печелят както от щастието, така и от нещастията на хората и обикновено живеят с мисълта, че огромните ресурси и власт, с които разполагат, могат да ги спасят от всякакви конфликти, катаклизми, рискове и опасности. До неотдавна се смяташе за аксиома, че търговията или бизнесът

предполагат, носят и осигуряват мир, но според многократно цитираната Н. Клайн “капитализмът на бедствията” започва да опровергава подобна теза. Ж. Атали дори е категоричен, че “войната помага на търговията” (Атали, 2009(а), с. 57). Днес Т. Хобс отново е актуален, перифразирайки думите му, че “всичко е бизнес, а бизнесът е война”.

II

Анализирайки пазарнокапиталистическа икономика, бихме искали да напомним, че в реалното историческо време са се оформили и са прилагани и функционирали *три основни вида, типове или модели на пазарна икономика*:

А. *Класически тип пазарна икономика (по Адам Смит)*, която е силно либерална, но не е фундаменталистско-либертарианска. Смит не е пазарен фундаменталист, каквито се оказват неговите горещи последователи Мизес, Хайек и Фридмън, превръщайки се в по-големи либерали от своя патрон. Смит дори не е споменавал, че пазарът трябва да обсеби държавата, дори е препоръчал умерена стопанска дейност на същата. Абсурдно е дори да си представим, че той би могъл да предложи приватизация на т.нар. естествени монополи, особено като имаме предвид подозрителното му отношение към големите корпорации - той се е отнасял самокритично дори към някои от своите “догми” (Стоянов, 2010, с. 3-21).

Б. *Умерено-либерална (по Дж. М. Кейнс)* дирижирана, ръководена или регулирана от държавата пазарна икономика. Кейнс вижда основните пороци на свободната пазарна икономика и целта му е да ги отстрани, за да спаси капитализма от саморазрушение. Според него това са:

а) “неспособността на капитализма да осигури пълна заетост” т.е. невъзможността му да се справи с безработицата;

б) “произволното и несправедливо разпределение на богатствата и доходите, стигнали до такъв голям разрыв” (който днес е още по-голям – по данни на ООН 2% от домакинствата в света притежават половината от световното богатство (цит. по Клайн, 2011, с. 563).

в) Кейнс отхвърля “рентиерската особеност или черта” на капитализма, която “трябва да изчезне”;

г) той не приема и утвърдилото се верую, че “страстите правят пари” и настоява капитализмът да се избави от завладяващата го хазартна природа (Кейнс, 1987, с. 451, 229, 449 и др.), която след Кейнс достига невероятни висоти и е една от причините за разразилата се криза.

Като имаме предвид развитието на суперлибералния капитализъм в периода след консервативно-либералната контрареволуция от края на 80-те - началото на 90-те години на миналия век и изнесеното в цитираната книга на Н. Клайн, няма как здравият разум да не подкрепи Кейнс - още повече, че след настъпването на глобалната финансово-икономическа криза през 2007 - 2008 г. и самите либерални правителства масово прибегнаха до кейнсианските антикризисни програми.

Излиза, че Кейнс спасява два пъти капитализма от пълен крах – през 1929 г. и през 2007 - 2008 г.

За съжаление обаче кейнсианството не е “припознато” нито от “ляво”, нито от “дясно”. Правоверните “леви” го смятат за “мека” форма на социализъм. Именно срещу кейнсианството и срещу реалния социализъм беше насочена консервативно-неолибералната контрареволуция, наречена в началото “рейгъномика” и “тачъризъм”. За правоверните “десни” кейнсианството е мека или прикрита форма на социализъм и те също го отричат. Куриозното е, че не дълго време след като празнуваха юбилей от краха на кейнсианството суперлибералите го приеха и приложиха чрез своите финансово щедри антикризисни програми, за да спасят капитализма от по-нататъшната разруха, породена от кризата, и да запазят своя статут на властимащи и привилегировани (по Н. Чомски).

В. *Суперлиберален, клонящ към фундаменталистско-либертариански модел на пазарна икономика (по Мизес, Хайек и Фридмън) и техните верни съвременни последователи Айн Ранд, М. Ротбард и др.* Споменаваме Ротбард, тъй като според него държавата определено е несъвместима с пазара и последният следва да я “погълне” (Ротбард, 2010, с. 12 и 13). Айн Ранд (Алиса Розенбаум) е емигрантка от бившия Съветски съюз в САЩ, където осъществява активна интелектуална дейност. Изявен пазарен фундаменталист или либертарианец, в САЩ тя е избрана за “мислител на XX век”. Неин именит ученик е А. Грийнспан, а М. Тачър е една от най-видните ѝ последователки. Ето нейното верую: “Търговският (т.е. пазарният – б.а., В.С.) принцип е единственият рационален и етичен принцип на всички човешки взаимоотношения - лични и обществени, частни и публични, материални и духовни ... Човек трябва да живее само за себе си, без да се жертва за другите...” (Ранд, 2008, с. 41, 49-50). С други думи, налице е само и единствено “сделково мислене” (по О. Шпенглер) и пазарни отношения навсякъде и във всичко, а интересите на индивида се поставят над тези на общността (този възглед възприема и М. Тачър, за което е остро критикувана от Р. Дарендорф).

Подобна религиозно-утопична крайност противоречи в края на краищата на дълбоката същност на човека, доколкото е насочена към материално-биологичната му природа и пренебрегва, дори подкопава духовната. От позициите на просветителите-хуманисти това е самоубийствен за човека път. Неслучайно още “Шилер е обезпокоен от все по-засилващото се разделение на труда, специализирането на отделната личност в една операция като остър израз на “раздробяването на човешката цялостност” (Стоянов, 1937, с. 128 и 129). Подобни притеснения в това отношение са изказвани и от много други автори, но Х. Ортега-и-Гасет обръща специално внимание на този процес в интелектуалната сфера – науката и образованието (Ортега-и-Гасет, 1993, с. 113). Вярно е, че съгласно една непопулярна сентенция “тясната специализация създава широки идиоти”, но друга такава пък твърди, че “широкият специалист е специалист по нищо”. Следователно е необходимо

да се търси някакво съчетание, оптимум, синтез между крайностите, което е трудно, доколкото те се оказват ефективни и носят изгоди и печалби.

Разграничаването между отделните видове, типове или модели на пазарни икономики обикновено се прави на географска основа, например:

- Англо-саксонски пазарни икономики, където пазарът е бил най-развит и най-свободен в сравнение с останалия свят. Днес американската пазарна икономика се смята за нещо като универсален или глобален модел, налаган в съответствие с изискванията на Вашингтонския консенсус, който поставя акцент върху материалното, а не върху духовното начало и смята индивида за по-ценен от общността.

- Азиатски модел, за който е характерно сравнително най-активното участие от страна на държавата. Той не е кейнсиански в истинския смисъл на думата,⁵ а освен това при него винаги се е ценяла общността и общото благо, а не индивидът и частното благо; духовното, а не материалното начало. Китайският модел обаче е нещо твърде специфично.

- Европейско-континентален модел – той се смята за нещо *средно* между англо-саксонския и азиатския и не покрива напълно параметрите на Вашингтонския консенсус. Това се отнася особено за т.нар. скандинавски модел, който дори е наричан демократично-пазарен социализъм. Европа обаче се насочва към англо-саксонския, а не към азиатския модел.

Стремехът и тенденцията бяха да се върви към единен общ суперлиберален модел, какъвто предвижда Вашингтонският консенсус, а международните финансови институции (под диригентството главно на САЩ) налагат и утвърждават навсякъде по света, където се изисква те да оказват своите “мечешки” финансови услуги. Амбицията беше този модел да стане всеобщ, световен, глобален, но избухналата глобална финансово-икономическа криза обърка тяхната стратегия.

До края на 80-те години на миналия век донякъде не беше актуално да се приема, че пазарният капитализъм има универсален характер, и обикновено се смяташе, че той е типичен и адекватен само или главно за развития и богат Запад. Дори бившият президент на САЩ Ричард Никсън изглежда старомоден и в разрез с идеите на своя неофициален съветник М. Фридмън твърди, че “ние всички сме кейнсианци” и че “всяка страна трябва да намери своя собствен път на развитие” (Никсън, 1993, с. 182).

Когато Никсън изрича тези думи, експериментите по изграждането на суперлиберална пазарна икономика в Южния конус са в ход, вкл. и с негово благоволение, но все още (официално) не е извършена консервативната Рейгъново-Тачъриска контрареволуция, нито е създаден Вашингтонският консенсус.

---

⁵ Въпреки това обаче се смята, че една от целите на Азиатската криза от 1997-1998 г. е била да принуди азиатските държави да изоставят своя специфичен модел и да приемат този на Вашингтонския консенсус.

В цитираната книга на Никсън се споменава и за Ернесто де Сото (член на Римския клуб) като *виден представител на "Друг път"*. Впоследствие обаче Де Сото си задава въпроса "Защо либералният капитализъм тържествува на Запад и търпи поражение в целия останал свят?" В качеството си на президент на известния Институт за демокрация и свобода, базиран в Перу, той публикува книга с интригуващото заглавие "Загадките на капитала. Защо капитализмът тържествува над Запада и търпи поражения в целия останал свят" (Де Сото, 2004). Тази книга предизвиква небивал интерес главно в англо-саксонския свят и излиза едновременно в Лондон, Торонто, Сидней, Ню Йорк и Оукланд, а в отзив за нея М. Тачър твърди, че тя ще провокира невероятна "благодатна революция" (пак там, с. 11)

Какви са идеите, които се лансират и развиват от Де Сото? *Първо*, той смята, че в развиващия се и в бившия социалистически свят положението е "вода газе, жаден ходи" в смисъл, че там има огромни замразени или "умъртвени" капитали под формата главно на земеделски земи и недвижима градска собственост, върху която не са уредени и урегулирани правата на собственост. *Второ*, ако се урегулират правата на собственост върху тези имоти и документите им се секюритизират и предложат на пазара, ще се получат 9.34 трилиона USD, които са напълно достатъчни, за да се финансира модернизацията и да се осъществят вестернизацията им (пак там, с. 43-44). Тук нямаме намерение да навлизаме в подробности относно "благодатно-революционния" план или проект на Де Сото за модернизацията на развиващите се (и бившите социалистически) страни. Само ще отбележим, че, *първо*, в него не е напълно убеден и самият автор, *второ*, толкова силният интерес на англо-саксонският свят към този проект изглежда подозрителен. Нелогично и неестествено е Западът да бъде по-загрижен за развиващия и за бившия социалистически свят, отколкото за себе си, което е доказвано многократно от самата природа на корпоративния капитализъм - той винаги, навсякъде и във всяко свое начинание търси изгода, печалба без оглед на морални скрупули. Това е осъзнато от един от първоначалните "архитекти" и строители на САЩ – президента-учен Томас Джеферсън: "Моралът е непристъп за търговските нации и държави" (Паренти, 2006, с. 16), в каквата тогава се превръщат САЩ.

Морално-духовната криза, обусловена от действието на свободния пазар, се разшири и задълбочи и би могло да се каже, че тя вече съперничи в определен смисъл и значение на екологичната, доколкото придобива все по-широки измерения и причинява все по-тежки духовно-културни поражения. "Човечеството – пише Ж. Атали, винаги е преживявало кризи – религиозни, нравствени, политически, икономически. Откакто капитализмът взе властта, кризата като че ли е естественото му състояние" (Атали, 2007, с. 13). Отдавна (поне от XIX век) се говори за духовно-морална криза. В доклада на Римския клуб се пише за настъпване на "морална шизофрения" (с. 112), а по-повод трагичните събития в Лондон и в други английски градове през август премиер-

рът Д. Камерън говори за “морален колапс”. Общоприето е, че са налице екологична и демографска кризи, криза на семейството, в здравеопазването, ресурсна, хранителна, образователна, религиозна, политическа, а вече се споменава и за кризи на доверието (О’Хара, 2007; Кинг, Шнайдер, 1992) и на идентичността (Динков, 2011). Дори се твърди, че “нашият свят е изпаднал във *фундаментална криза* (която по-скоро е тотална или всеобща – б.а., В.С.), а състоянието на света е в своеобразна агония” (Декларация за световен етос..., 2005, с. 1 и 3). Светът според Н. Клайн се е запътил към ада и няма никакви изгледи за политическа стабилност, но за глобалната икономика това е чудесно” (Клайн, 2011, с. 536), т.е. тя се чувства добре (“чудесно”) и при политическа нестабилност. За “нов ад” говорят и френските философи Е. Чора и Р. Гедон (Сборник работ западных философов..., 2007, с. 134 и 154).

III

Общоприето е, че научно-техническият и морално-духовният прогрес или напредък не вървят паралелно, че вторият значително изостава от първия, т.е. материално-технологичната цивилизация винаги изпреварва нейния морално-духовен или културен компонент. Някои дори смятат, че в морално-етично или в етносо отношение съвременният човек почти не се различава от своите най-древни предшественици. Като четем древните автори, общо взето, се убеждаваме, че е така. Дори би могло да се твърди, че тогава хората са били по-морални и по-почтени, отколкото днес. Един от *основните ерозиращи фактори на морала, етиката, на етносо отношения е пазарът*, който утвърждава материалното и подценява, пренебрегва и потиска духовното начало на личността и на цялото общество. Духовността на човека се свежда едва ли не до културата му на потребител или консуматор на стоки, услуги и преживявания, които осигуряват изгода, доход, печалба и хедонистичен стил на живот. “Моралната поквара”, “моралният колапс”, “моралната шизофрения” са словосъчетания, които трябва да ни стряскат на базата на казаното от Кант, че без морал човешкият живот губи своя смисъл. Притеснително е днес да се говори (от А. Тофлър) за “кадифен колониализъм”, а защо не и за “кадифено крепостничество”, дори за “кадифено робство”.⁶

Ако се опитаме да си представим откъде е тръгнал пещерният човек и докъде е стигнал неговият днешен потомък, разликата наистина е огромна. Всички останали видове са продължили пасивно да се приспособяват към природата и нейните условия и среда и, общо взето, са запазили началното или първичното си състояние и начин на живот. Това показва и доказва, че постигнатото от човека е резултат и последица само и единствено от неговия уникален природно-духовен дар – *разумът*. Казваме природно-духовен дар,

⁶ Дори в официални документи на ООН се пише за “съвременно робство” (вж. Център по правата на човека към ООН. Права на човека, брошури 1-16. Ню Йорк, 1993, с. 315-332).

доколкото разумът е продукт на еволюцията на природата. От своя страна библейската легенда твърди, че Творецът е оставил първочовека без сърцевината на разума – *познанието*. Тази легенда и особено частта ѝ за Царството божие е експлоатирана от утопистите и много хора продължават да вярват, че все някога в бъдещето тя ще се случи.

Споменахме библейската легенда, за да я съпоставим с антиподната съвременна реалност на фундаменталистско-либертарианското пазарно общество, започнало да се изгражда експериментално, първоначално в Чили още през 1973 г. (след това в целия т.нар. Южен конус, впоследствие и в много други страни, а след 1989 г. общо в около 100 държави), т.е. то придобива глобални измерения. С религиозна страст и вяра се твърди и “доказва”, че няма и не би могло да има друго по-добро общество от това на фундаменталистско-либертарианския “чист” пазарен строй. Ролята на “Страшния съд” се изпълнява от Вашингтонския консенсус, пред който обаче се явяват не отделни индивиди, а държави, допуснали “грехове” в своето развитие, и чрез “моркова” и “тоягата” “божествените” международни финансови институции в духа и буквата на “Вашингтонското евангелие” ги вкарват в “западния калъп” (по Шнайдер, 1996, с. 74) на “пазарния рай”, където ги очакват корпоративните “Ангели”. Вкарването в “пазарния рай” обикновено предизвиква страх, ужас и шок, главно, но не само икономически. Хората виждат и разбират, че условията им на живот рязко се влошават, но им се обяснява, внушава и обещава, че това е временно явление. Те виждат и разбират, че създаваните блага и богатства във все по-големи количества се насочват към все по-малък кръг от привилегировани или “посветени”, но им се казва и обещава, че ще дойде момент, когато натрупаните богатства от привилегированите и “посветените” ще започнат да се насочват и към тях (оказа се обаче, че това е нещо като “светлото бъдеще” при социализма, което ставаше все далече на хоризонта, който не може да се достигне). Положението на т. нар. средна класа също става притеснително, доколкото тя започва да се “топи” и да преминава в по-долна категория.⁸

“Идилитата” в “ултрапазарния рай” е нарушена от настъпилата глобална финансово-икономическа криза, но привилегированите и/или “посветените”, т.е. икономическият елит, ще убедят Левиатан да вземе от бедните и средната класа и да им предостави чрез антикризисните програми билиони долари. В метафоричното сравнение е налице една фундаментална разлика. Тя се изразява в това, че небесният Бог е насочил вниманието, мерките и въздействието си към морално-духовното извисяване на своите творения, към подчиняване на материално-телесното на духовното и към смирение. За разлика от него земният Бог в лицето на пазара и преди всичко неговият иманентен инструмент парите изискват и налагат тъкмо обратното – *подчиняване на духовното на материално-телесното, а вместо смирение – хедонис-*

---

⁸“Прелестите” на пазарния рай са описани много добре в книгата на френската интелектуалка В. Форесте (2002), за която тя е награден от тогавашния президент Ж. Ширак.

тично поведение със съмнителни естетически стойности. По такъв начин материално-биологичната страна на човека придобива все по-голяма ценност, а духовната все повече се обезценява. Така се нарушава изгражданият хилядолетия наред баланс между двете дуалистично-диалектически страни – същности, на човека като “духо-материя” (по Шелинг), което може да доведе до фатални последици – събуждане на “дремещия у всеки от нас звяр” (по Ницше) и съответно до “варваризирането” и “зоологизирането” на хората. Симбиозата между зверското у човека (по Ницше) и зверското на пазара (“пазарът-звяр” по Т. Мбеки) може да доведе до ужасяващи последици:

- “Така, както разумът е възникнал във времето, би могло да настъпи време, когато отново няма да го има и следователно животът може да остане сляп и инстинктивен” (Булгаков, 1990, с. 71).

- “Постчовекът” може да престане да представлява човешкия род” (Киева, 2009, с. 22).

- “Човекът ще изчезне, той ще е просто един предмет сред другите предмети” (Атали, 2003, с. 182).

- “Възможно е да изчезне дори от лицето на Земята” (Сейгън, 2009, с. 348).

От изложеното и ако перифразираме една мисъл на Маркс, можем да кажем, че фундаменталистко-либертарианският пазар би могъл да се окаже гробкопач на своя създател или творец – разума, интелекта, духа, т.е. човека. Освен това “чистият” пазарен капитализъм (както и “чистият” непазарен социализъм-комунизъм) противоречат на основополагащите принципи на Ин и Ян, на фундаменталния дуализъм, на великата диалектика, на закона за разнообразието или плурализъмът, на същността на човека като духо-материя.

Неслучайно все повече автори с основание твърдят, че човечеството е на кръстопът и трябва да избира своя (нов) път. Според Никсън “имаме по-голяма нужда от посока, отколкото от долари” (Никсън, 1993, с. 196). Въпросът обаче е каква да бъде тази посока. За Л. Търоу (и много други автори) социализмът се е провалил, а капитализмът започва да разочарова и да неудовлетворява. “Трябва, казва той, да се измисли нещо ново” (Търоу, 2000, с. 485), но не уточнява какво да бъде то.

Можем да обобщим, че крайните и “чисти” общества като социализъм-комунизъм, от една страна, и фундаменталистко-либертариански пазарен капитализъм, от друга, *първо*, в известна степен си приличат, доколкото възникват и поддържат функционирането си по нетолерантен (меко казано) начин; *второ*, придобиват облик и характер на религиозни или утопични общества; *трето* водят до едни и същи резултати – духовно обедняване, “варваризиране”, “зоологизиране”⁹ на човека, хората, обществото.

⁹ Вж. Стоянов, В. “Не “пазар или държава”, а “и пазар и държава”. - В: Пазарно развитие на българската икономика – две десетилетия след промяната. Сборник от доклади, изнесени на

Ж. Атали представя едно непривлекателно бъдеще на т.нар. от него десета и последна фаза или форма на пазарния строй – “свят без господар ... обединен световен пазар без държавна организация” (Атали, 2009(а), с. 10). Той изтъква още, че “пазарът, който не признава граници (както, разбира се, и капиталът – б.а., В.С.), ще вземе превес над демокрацията ... държавността ще отслабне ...САЩ – империята, която продължава да играе доминираща роля, ще бъде победена от глобализацията на пазарите, особено на финансовите, и от мощните компании (или корпорации – б.а., В.С.)... светът ще се управлява от десетина регионални сили и ще има няколко центъра” (пак там, с. 11 и 174). Атали не уточнява дали “регионалните сили и центрове” ще имат икономически или политически характер, но доколкото предрича отслабването на държавността, очевидно има предвид предимно икономически сили и центрове, които вероятно ще изпълняват и политически функции.

Трудно е обаче да приемем, че светът ще остане без господар, който досега е бил политически (държавата), икономически (пазарът и парите, респ. капиталът) и религиозно-духовен (религията и църквата) или в някаква степен взаимодействие между тези три исторически центрове на власт. След като религията и църквата са, общо взето, маргинализирани, а държавността отслабена и е на път да се маргинализира, дори да се обсеби от пазара, то очевидно е, че остава само икономическата форма на власт – пазарът и парите, т.е. големите глобални “играчи” или тези с “най-дълбоките кесии” (по изразу на един бивш британски министър), наричани днес инвеститори. При това между глобалните играчи на пазара и *инвеститорите* разлика трудно може да се направи. Не случайно днес се говори за диктатура на пазара и/или на инвеститорите, която по същество е диктатура на парите, на капитала.

Ж. Атали предвижда пазарът да доведе до “върховенство на индивида над обществото... нестабилността и непочтеността ще се превърнат в норма, а човекът – в (обикновена) търговска стока” (Атали, 2009(а), с. 209).

Все пак обаче той поставя под съмнение своя анархистичен оптимизъм - вярва, че “доброто ще победи злото ... чрез изграждане на свят, основан на братства – една нова (анархистична –б.а., В.С.) утопия” (пак там, с. 226). С други думи, и той смята, че ще се стигне от “хиперконфликт” до “хипер (анархистична) демокрация”, която за него е “краят на света”.

Самият Атали не е напълно убеден във възможността за реализацията на своята анархистична утопия. Той обаче търси възможности и пътища, чрез които “хората ще имат достъп до основните блага”, което при съвременния “пазарен строй” е невъзможно.

Все повече хора разбират и се убеждават, че крайните или “чисти” (религиозно-утопични) социално-икономически системи – социализмът-кому-

низъмът и капитализъмът, не решават проблемите на обществата, а задълбочават противоречията им, поради което се превръщат в неприемливи. Ярък пример в това отношение е глобалната финансово-икономическа криза, но съвременният пазарен капитализъм е обхванат от всякакъв вид и род кризи и вече се говори за *“фундаментална криза”*, която е по-скоро тотална или всеобща. Едно от актуалните ѝ проявления – глобалната финансово-икономическа криза, провокира много антилибертарианска реторика, вкл. от известни либерали като Саркози. Неговата реч пред 40-тия форум в Давос е озаглавена *“Такъв капитализъм не ни трябва”* и сп. “Форбс” я определя като *“най-социалистическата реч, произнесана от човек, дошъл на власт като десноцентриски президент”*¹⁰. Дясната или *“революционната”* реторика отчасти обаче е непропорционална на предприетите практически стъпки, мерки и действия. Най-съществени сред тях са финансово щедрите антикризисни програми, дори национализации (от либерали?!) на ключови финансови институции, които имат спонтанен или *ad hoc* характер, а не на стратегия и трайна политика. Ако неолибералните искрено вярваха и разчитаха на своята идеология за пазарното саморегулиране, те не би трябвало да прибегват до кейнсиански и марксовски методи и подходи, но гъвкавостта им да получават откъдето може и колкото може и да задържат властта си е пословична.

Впрочем, ако неолибералите бяха последователни и верни на своята идеология и теория, те не трябваше в днешно време да обосновават и предлагат *“фискален борд”*, а още след завземането на властта към края на 80-те години на миналия век трябваше да обосноват и въведат, нека го наречем, *“пазарен борд”*, т.е. да запишат в конституциите си, че икономиката и обществото ще се управлява само и единствено по или в съответствие с изискванията на законите на саморегулиращия се пазар. Те не предприемат дори опит в това отношение, защото ръководното им начало се оказва не идеологията и теорията им, а техните конюнктурни материални интереси и/или целта и стремежът им да задържат властта си на всяка цена. Не случайно Л. Търоу, твърди, че капитализъмът е съвместим дори с робството. Р. Т. Киосаки пише за плащанията от държавата на корпорациите на т.нар. бейлаути, които той квалифицира като *“социализъм за богатите”*, дори като *“кражба на пари от бюджета”*. Тази кражба, продължава Киосаки, *“е от години и за най-богатите стана обичайно да използват държавата, за да взимат от бедните и от средната класа и да дават на богатите”* (Киосаки, 2010, с. 89).

Според проф. Л. Поле *“социализъмът следва капитализма, както сянката следва светлината”*, но не за да го замени, защото е недостоеен да го стори, а му *“диша във врата”*, образно казано, за да го мотивира и стимулира да се усъвършенства (Поле, 1926, с. 16 и 18). След краха на реалния социализъм през 1989 г. и последвалото обезценяване на идеологията и теорията му неговата мотивиращо-стимулираща функция и роля за усъвършенстване на

---

¹⁰ Цит. по Интернет.

капитализма почти загубва своето значение. Настъпилата криза до известна степен промени нещата, но пазарният капитализъм си остава без сериозна алтернатива. Анархистите показаха известна активност, но техният глас е, общо взето, “глас в пустиня”.¹¹ Л. Поле твърди също, че “всеки колективизъм неизбежно води в края на краищата до комунизъм с присъщите му примитивни инстинкти” (пак там, с. 58). Установихме обаче, че пазарът също води (макар и по други пътища) до “варваризация” и “зоологизация”, т.е. до “примитивни инстинкти”.

Спонтанно и спешно предприетите от суперлибералите антикризисни мерки и действия в кейнсианския дух и стил подсказаха и “посоката” на трансформацията на фундаменталистско-либертарианския модел на пазарния капитализъм, установил се през последните десетилетия. Същата посока ни сочат и доказалите своята мъдрост древни азиатски религии-философии или философии-религии, които се оказаха актуални в рамките на екуменизма като път към единна (глобална) религия. Дори и папа Бенедикт XVI смята, че “религиозният избор в настоящето ще бъде в крайна сметка между азиатската религиозност и християнската вяра” (Тесоре, 2007, с. 71). Основополагаща идея на азиатската религиозност и философия обаче е “*средният (благородният) път*”, която е споделяна и от Аристотел под наименованието “златна среда”.

Идеята, а дори и практиката на този път не е непозната за Европа и Америка, т.е. за “европейско-американско мислене” (по Х. Кюнг). Имаме предвид формата на кейнсиански модел на пазарна икономика, приложена от президента Фр. Д. Рузвелт в САЩ под наименованието “нов курс” (New Deal), и в следвоенна Европа през “30-те славни години” под наименованието “социално пазарно стопанство”, “социална държава”, “държава на всеобщото благоденствие”, “Трети път”, характерен за скандинавските страни и най-вече за Швеция.¹²

Проблемът е в негативното отношение на “правоверните леви” и на “правоверните десни” към кейнсианството, които нарекоха Рузвелт заради неговия “нов курс” Рузвелт Сталинов. След тоталния крах на социализма през 1989 г. и поредния крах на капитализма през 2007 - 2008 г. са налице основания за компромис от двете страни (който при всички случаи ще бъде по-труден за “дясната” страна) за преход или “завой” към “*среден (благороден) път*” на развитие, на който засега не се очертава по-подходяща, надеждна и перспективна алтернатива.

Вярно е, че “пазарът е велик социален механизъм на цивилизацията”, че пазарният капитализъм има определени достойнства, но понятието “(пазарен) капитализъм” (както и социализъм) е разтегливо, тъй като, както видях-

¹¹ Вж. Нозик, 2003; Атали, 2003.

¹² Пакистанският теолог Моудуди (1903 -1979) представя и “исляма като трети път за развитие” (вж. Атали, 2009 (а), с. 189).

ме, има различни форми, системи, модели и/или варианти на пазарен капитализъм. Някои автори дори смятат, че всяка държава има свой уникален модел. Т.нар. дилема “пазар или държава?” е неиздържана. Тя е отклонение от историческия опит и традиции, рязко противоречи на фундаменталните принципи (Ин и Ян, фундаменталния дуализъм или великата диалектика) и е несъвместима с двуединната същност на човека като “духо-материя”. Сигурно не трябва да се подценява и опасността, която сочи К. Сейгън, за изопачаване на истината заради пари, внимание и слава или както още по-конкретно е казал Д. Бел – “във всяко общество принципите биват подчинявани на интересите”(Бек, 2001(а), с. 383), а то се удържа (според Русо) от принудата (армия, полиция, милиция) и от морален ред. Щом обаче е прието, че основополагащата обществена дейност – икономическата, е форма на война, това би означавало, че и целият живот придобива характер на някаква форма на война.

Хиперконфликтът, който предрича или предсказва Ж. Атали (както и други като Р. Дарендорф, Шимон Перес, папа Йоан Павел II и др.) е вероятен, а дали той ще “роди” хипердемократия или нещо друго... ще покаже бъдещето; “никога нищо не е окончателно” и “всякога всичко е възможно”(по В. Форесте и А. Тойнби). Изкушаваме се като заключителни думи накрая да цитираме Р. Тагор, който пише: “Пазарът става за нас бойно поле на жестоко съперничество”.

“За това ли обаче сме родени ние, да разпространяваме правата на собственост върху този свят и да го превърнем в пазар? Когато цялото ни внимание е насочено само към извличане на облаги от света, който загубва за нас истинската си стойност ... Буда (и не само той – б.а., В.С.) съветва да се освободим от робството на (материалистично)-егоистичния живот” (Тагор, 1994, с. 107 и 139).

Следователно дилемата е за посоката – към материалното или към духовното, като не забравяме, че сме духо-материя и не бихме могли да запазим същността си на човеци (духо-материя) нито без едното, нито без другото.

Използвана литература:

- Атали, Ж.* Братства. Една нова утопия. С., 2003.
Атали, Ж. Кризата, а след това? С., 2007.
Атали, Ж. Кратка история на бъдещето. С., 2009(а)
Атали, Ж. Евреите, светът и парите. С., 2009(б).
Атали, Ж. Маркс или светият дух. С., 2006.
Булгаков, С. Н. Философия на домакинството. Москва, 1990.
Бек, У. Културните противоречия на капитализма, С., 2001(а).
Бек, У. Световното рисково общество. С., 2001(б).
Гор, Ал. Заstraшената земя. С., 1995.
Григоров, Пл., Р. Тодорова. Тайните оръжия срещу човечеството. С.: “Распер”, 2012.

- Де Сото, Э.* Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире, Москва, 2004.
- Динков, Д.* Неидентичности в постмодерния свят. С., 2011
- Кинг, Ал. и Б. Шнайдер.* Първата глобална революция. Доклад на Римския клуб. С., 1992.
- Клайн, Н.* Шоковата доктрина. Възходът на капитализма на бедствията. С., 2011.
- Киосаки, Р. Т.* Конспирация на богатите. С., 2010.
- Кейнс, Дж. М.* Обща теория заетости, процента и денег. Москва, 1987.
- Кувва, М.* Когато битове, атоми, неврони и гени образуват БАНГ. - Монд дипломатик, октомври, 2009, с. 22.
- Никсън, Р.* Не пропускайте момента. В. Търново, 1993.
- Далай Лама.* Четирите благородни истини. С., 2000.
- Нозик, Р.* Анархия, държава, утопия. С., 2003.
- О'Хара, К.* Доверието. Новата криза на обществото. С., 2007.
- Ортега-и-Гасет, Х.* Бунтът на масите. С., 1993.
- Паренти, М.* Демократия для избранных, 7-е изд., Москва, 2006.
- Поле, Л.* Капитализъм и социализъм. С., 1926.
- Ротбард, М.* Власть и рынок: государство и экономика. Челябинск, 2010.
- Ранд, А.* Добродетелта на егоизма. С., 2008.
- Сейгън, К.* Свят, наситен с демони. Науката като свещ в мрака. С., 2009.
- Стоянов, В. А.* Смит е прозрял не само величието на пазара, но и недъзите му. - Икономически алтернативи, 2010, N 4, с. 3-27.
- Стоянов, В.* От царството божие до царството на парите. С., 2008.
- Стоянов, Цв.* Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература. С., 1937.
- Тагор, Р.* Садхана. Пътят към съвършенството. С., 1994.
- Тарнас, Р.* История западного мышление. Москва, 1985.
- Търоу, Л.* Бъдещето на капитализма. С., 2000.
- Тесоре, Д.* Рацингер: въведение. Нравствените, политическите и религиозни възгледи на (папа) Бедедикт XVI. С., 2007.
- Тойнби, А.* Подбрано. С., 1992.
- Форчън, Д. С.* Космическата доктрина. С., 1998.
- Фида, М. Х.* Търсене на историческия Исус. С., 1999.
- Форесте, В.* Икономическият ужас. С., 2002.
- Декларация за световен етос. Парламент на световните религии, 4.09.1993. Чикаго, 2005.
- ООН. Правата на човека. Ню-Йорк, 1993.
- Сборник работ западных философов XX-XXI веков. Москва, 2007.
- Философия на религията и евангелската теология. С., 2005.

15.X.2011 г.